

Egy elfeledett 18. századi erdélyi főúri könyvtár nyomában
Kendeffi Elek hollandiai könyvvásárlásai (1761–1762)

A 18. század főúri könyvtárai közül Kendeffi Eleké (1740–1783) szinte ismeretlennek számít: eddig egyedül Jakó Zsigmond foglalkozott vele röviden, megemlítve, hogy a főúr nagy könyvgyűjtő volt¹ és külföldi tanulmányai alatt és „Bécsben vásárolt össze magának korszerű könyvtárat”.²

A fiatal Kendeffi hűgával, Rákhellel korán árvaságra jutott, gyámjuk Lázár János volt, aki Dálnoki Teleki Mihályt adta melléjük nevelőnek.³ A fiú a Kolozsvári Református Kollégiumban megkezdett tanulmányai után előbb Svájcot kereste fel, majd Hollandiában, Utrechtben tanult, ahová Teleki Sámuellel együtt érkezett, végül Párizst látogatta meg. Nem sokkal hazatérte után, 1763-ban Hunyad vármegye főispánja után lett, a család az ő révén nyerte el 1765-ben a grófi címet, 1774-ben főkormányiszéki tanácsos lett.⁴ Gyöngyössi Jánost tanulmányaiban és lelkeszi állás megszerzésében segítette,⁵ udvarában papként, illetve nevelőként megfordult Benkő Ferenc,⁶ id. Szilágyi Ferenc,⁷ Bod Pétert pedig könyvei kiadásában támogatta.⁸ Nemcsak egyes személyeket, hanem alumnusi helyeket is finanszírozott a szászvárosi⁹ és a kolozsvári református kollégiumokban.¹⁰

Nevelőjüknek köszönhetően Elek és Rákhel már korán magukba szívták a könyvek szeretetét.¹¹ A két ifjú Teleki, Sámuel és József peregrinációjával kapcsolatos, eddig közzétett források azt mutatják, hogy Kendeffi már tanulmányútja során is foglalkozott könyvek vásárlásával és hazajuttatásával: a Bázelen tartózkodó Teleki Sámuel egy többkötetes sorozat megvételére kérte egy genfi könyvkereskedőnél,¹² a szerzőnek, Bod Péternek pedig hazahozott egy példányt Bázelen megjelent egyháztörténetéből.¹³

A kortársak többsége Kendeffivel kapcsolatban nem említi sem könyvszeretetét, sem könyvtárát. Rettegi György azt jegyezte fel róla, hogy tanult ember volt,¹⁴ Benkő József Erdély-történetében az európai nyelvekben való jártasságát emelte ki,¹⁵ és jöllehet Benkő a főúrral levelezett is,¹⁶ amikor Erdély híres könyvtáraitól tudósított, nem Elek, hanem Rákhel könyvtárát

¹ RETTEGI György, *Emlékezetre méltó dolgok*, kiad. JAKÓ Zsigmond, Bukarest, Kriterion, 1970, 524.

² JAKÓ Zsigmond, *A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története = Írás, könyv, értelmiség*, Bukarest, Kriterion, 1976, 234.

³ *Uo.*, 233.

⁴ Életútjára lásd legújabban: KESZEG Anna, *Gyöngyössi János: szövegek és kontextusok*, Bp., Ráció, 2011 (Ligatura, 5), 219–220.

⁵ *Uo.*, 27, 190, 191.

⁶ HUBBES Éva, *Benkő Ferenc egyetemjárása*, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya, 2004, 6.

⁷ *Idősb Szilágyi Ferencz (1762–1828)*, Vasárnapi Újság, 19(1872/29), 1.

⁸ BOD Péter *önéletrésze*, a bevezető tanulmányt írta EGYED Emese, Marosvásárhely, Mentor, 2007 (Erdélyi ritkaságok, 2), 134.

⁹ DÁNÉ Veronka, *Az óraljaboldogfalvi Kendeffy alapítású iskola (1805–1809; 1824–1848)*, Erdélyi Múzeum, 64(2002/3–4), 47.

¹⁰ *A kolozsvári ev. ref. főtanoda régebb és legújabb története, egyszersmind értesítő az 1874/5. tanodai évről*, szerk. SZABÓ Sámuel, Kolozsvár, Stein, 1876, 144.

¹¹ JAKÓ, *i. m.*, 233–234.

¹² DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997, 233.

¹³ MIKÓ Imre, *Bod Péter élete és munkái*, Pest, Emich, 1862, 33.

¹⁴ RETTEGI, *i. m.*, 179, 420.

¹⁵ BENKŐ József, *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus olim Dacia Mediterranea dictus*, Vindobonae, 1778, Kurtzbök, II, 483.

¹⁶ BENKŐ József *levelezése*, összegyűjtötte és a jegyzeteket szerk. SZABÓ György és TARNAI Andor, az előszót írta SZABÓ György, Bp., Közgazdasági és Jog- MTA Irodalomtudományi Intézet, 1982 (Magyarországi tudósok levelezése, 1), 46, 70, 73, 141, 162, 168, 181. számú levelek.

említette meg.¹⁷ Szintén nem foglalkozott a főúr bibliofil voltával a Marosvásárhely nevezetes személyiségeinek életrajzát közreadó kiadvány.¹⁸

A fiatalon elhunyt Kendeffi temetésére készült nekrológ szerzője viszont kitért arra, hogy amikor egy hozzá írt levelében a főúr „a matematika tudományát és a poézist, valamint a régi, görög és latin nyelven író szerzőket dicsérte, véleményét így foglalta össze: »Ami engem illet, ha én akár csak egy félórásckát is olvashatok valami régi latin auctort, bármennyit is értsek belőle, több bölcsességet, több gyönyörűséget találok benne, mintha valamilyen mai német vagy francia könyvet sokáig olvasnék, akár a leghíresebbek, legcsiszoltabbak közül valót.«¹⁹ Az *Eruditio* című könyvtörténeti adatbázisban található néhány kötet a főúr egykori könyvtárából,²⁰ ezek azonban az előbbinél tágabb érdeklődési kört sejtetnek, érdemes tehát az általa Hollandiában vett könyveket szemügyre venni, mennyire erősítik meg vagy árnyalják a nekrológban elhangzottakat.

Az erdélyi főúr külföldi könyvvásárlásairól Szathmári Pap Mihály (1737–1812), későbbi kolozsvári professzor Utrechtből és Leidenből hozzá írt levelei tanúskodnak.²¹ Az utóbbi életrajzírója szerint Szathmári Kendeffivel együtt indult külföldre, majd Genfét maga mögött hagyva Hollandiába ment, ahol a két említett városban tanult.²² A levelekből kitűnik, hogy – mint Teleki Sámuel esetében is²³ – ő volt Kendeffi hollandiai könyvbeszerzője.

Szathmári 1760 végén Utrechtből értesítette először a főurat egy könyvaukcióról, melyen jogi és orvosi könyveket kínáltak megvételre, de mivel nem tudta, mi a kívánsága, nem tudott lépni.²⁴ Következő, 1761 tavaszán írt levelében arról számolt be: sajnálja, hogy Kendeffi még nem bízta meg könyvek vásárlásával, pedig számos aukciót tartanak, ahol magának már számos kötetet vett.²⁵ Egy újabb kapcsolatfelvételnél azt írja, hogy egy közelebről meg nem nevezett aukció meghirdetésére vár, és ha majd olyan könyveket is eladásra kínálnak, amelyeket a főúr korábban kért, megveszi azokat.²⁶

Mályusz Elemér már a múlt század első felében felhívta a figyelmet arra, hogy peregrinusaink főúri patrónusai könyvbeszerzését azzal segítették, hogy eljuttatták hozzájuk nevezetes könyvaukciók katalógusait. Erre éppen Szathmárit hozta fel példaként, aki 1764-ben, Hollandiából való hazatérését tervezve tudatja Teleki Sámuellel, hogy egy Hágában tartandó aukció katalógusát majd hazaviszi magával.²⁷

¹⁷ *Uo.*, 105. számú levél.

¹⁸ FODOR István, *Akik százötven évvel ezelőtt szerepet vittek Marosvásárhely város társadalmi és kulturális életében*, Tirgu-Mureş, Marosmenti Élet, 1938 (Krónikás Füzetek, IV.9), 61.

¹⁹ Latzkovits Miklós fordítása a latin eredetiből: „...artes mathematicas et poetices, veteresque scriptores, utriusque linguae, Graecos et Latinos majorem in modum collaudasset, tale de suo sensu testimonium adjugendum putavit. Equidem quod ad me attinet, si quemlibet ego veterem Latinum auctorem, semihorae spatio legere possum; vel in quantum mihi intelligere datur, plus in eo sapientiae, plus voluptatis reperio, quam legendis quamvis diu hodiernis libris Gallica Germanicaque lingua confectis, celebratissimis licet et politissimis quibusque”. Vö. *Consiliarius sapiens singulari animi lenitate, rara prorsus clementia, et inusitata mansuetudine praeditus. Id est Illustrissimus ac magnificus Comes Alexius Kendeffy de Malom-viz. Sacrae caesareae et apostolicae majestatis in curia transsilvaniensi consiliarius, dum viveret actualis, intimus, Claudiopoli, Kaprontzai, 1783, [B4r].* – A nyomtatvány azonos szöveggel megjelent nagy alakú halotti kártaként is. Köszönet V. Ecsedy Juditnak, hogy a kártáról készült fényképfelvételeket tanulmányozhattam.

²⁰ Pierre Louis Moreau de Maupertuis *Astronomie nautique ou Élémens d’astronomie* című műve (Párizs, 1743), id. Pieter Burman költeményei (*Petri Burmanni poematum libri quatuor*, Amszterdam, 1747), Polübiosz történeti műve francia fordításban Jean Charles de Folard gondozásában és jegyzeteivel (*Histoire de Polybe, [...] avec un commentaire au un corps de science militaire, enrichi de notes critiques et historiques par Folard*, Amszterdam, 1759) hét kötetben. Vö. <www.eruditio.hu/lectio>.

²¹ Lelőhelyük: Kendeffi család levéltára, Missiles (Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár). (Mikrofilmfelvételük: MTA KIK, Mf. 1487). Tárgyak megadása nélkül említi: KESZEG, *i. m.*, 221.

²² SALAMON József, *Szathmári Pap Mihály rövid életrajza*, Erdélyi Prédikátori Tár, 5(1835), V.

²³ DEÉ NAGY, *i. m.*, 161, 166.

²⁴ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Utrecht, 1760. december 10.

²⁵ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Utrecht, [1761 tavasza]. Kendeffinek a borítékra írt feljegyzése szerint március 13-án kapta meg Genfben.

²⁶ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Utrecht, 1761. május 4.

²⁷ MÁLYUSZ Elemér, *A türelmi rendelet: II. József és a magyar protestantizmus*, Bp., 1939 (A magyar protestantizmus történetének forrásai), 49.

A Teleki József és Sámuel peregrinációjával kapcsolatos dokumentumok azt mutatják, hogy ebben az időben a könyvek aukciókon való beszerzése bevett gyakorlat volt. Teleki József 1760 augusztusában személyesen is részt vett egy amszterdami aukción és ott számos kötetet vásárolt,²⁸ Sámuel 1762-ben vett Abraham van Paddenburg utrechti könyvkereskedőtől az általa rendezett aukción felkínált könyvekből, 1763-ban pedig Szathmári szerzett be műveket az utóbbi számára a leideni Luchtmans fivérek által meghirdetett aukción.²⁹ Teleki József könyvtárában számos hollandiai aukciós katalógus volt,³⁰ Sámuelében szintén, melyekből számos ma is megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában és a marosvásárhelyi Teleki Tékában.³¹

Sajnos a Szathmári Pap–Kendeffi-levelezésből csak az előbbi által írt leveleket ismerjük, így az egyik, 1761 őszén kelt levelében – látszólag minden előzmény nélkül, de nyilván Kendeffi korábbi kérése alapján³² – arról írt, hogy „elhozattam az Oudendorp auctiojan vett könyveket”, és mellékelte a könyvkereskedők, Johannes és Samuel Luchtmans által kiállított számlát. A számla aljára Szathmári utólag feljegyezte még a szintén Leidenben tanuló Bodoki József által ugyancsak a főúr számára megszerzett két másik könyvet³³ is. Szathmári soraiból az is kitűnik, hogy az aukció katalógusa³⁴ megvolt az akkor még Genfben tartózkodó Kendeffinél,³⁵ akit Szathmári arra kért: ellenőrizze a megvásárolt tételeket, és jelezze, ha hiányzik valami.³⁶

Frans van Oudendorp (1696–1761) holland klasszika-filológus a leideni egyetemen 1740-től volt a történelem és az ékesszólás tanára, 1761 februárjában hunyt el. Óráit korábban, leideni tanulmányai során Bod Péter is látogatta.³⁷ A professzor könyvtárának aukcióját 1761 októberében tartották az előbb említett nyomdász-könyvkereskedő Luchtmans fivérek. A Luchtmans dinasztia³⁸ már korábban is kapcsolatba került magyarokkal. A fivérek elődje, id. Samuel Luchtmans nyomtatta Debrecen városának a Komáromi Csipkés-féle Bibliát 1718-ban.³⁹ A következő kapcsolódási pont – Szathmári korábban már említett könyvvásárlása Teleki Sámuel számára – 1763-ból származik. Arra is van adatunk, hogy Ráday Gedeon – pesti könyvkereskedők közvetítésével – szintén a Luchtmans fivérektől vásárolt köteteket 1779-ben, 1780-ban és 1782-ben – részben egy ugyancsak általuk rendezett aukció könyveiből.⁴⁰ Végül 1782-ben és 1783-ban az Utrechtben tanuló Zilahi Sámuel, illetve a Leidenben tanuló Bodola János is

²⁸ *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában (Teleki József utazásai 1759–1761)*, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a mutatót a magyarázó jegyzetekkel írta TOLNAI Gábor, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Próza Emlékek, 5), 135.

²⁹ DEÉ NAGY, *i. m.*, 161.

³⁰ F. CSANAK Dóra, *Teleki József könyvtára = Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 407.

³¹ DEÉ NAGY, *i. m.*, 173. Lásd még: Karel BOSTOEN, Henk de KOOKER, *Nederlandse boekhandelscatalogi uit het bezit van de Hongaarse adellijke familie Teleki*, Acta Neerlandica, 2(2002), 101–126.

³² A szövegekből és a levelek számozásából – van olyan, amelyik a No. 16-os számot viseli, pedig csak tizenhárom maradt fenn – nyilvánvaló, hogy nem mindegyik Szathmári által írt levél őrződött meg.

³³ *Procopius Caesariensis, De aedificiis Justiniani de bello gothorum et aliis peregrinis historiis libri quinque de bello italico contra gothos de gentium quarundam emigrationibus de rebus gothorum de regnorum ac temporum successione liber [...]*, Basileae, Herwagen, 1531 és Abu al-Ghasi Bahadur művének francia fordítása: *Histoire Généalogique des Tatars*, Leide, Kallewier, 1726.

³⁴ *Bibliotheca Oudendorpiana, sive Catalogus librorum, viri celeberrimi Francisci van Oudendorp, dum vivebat, historiarius & eloquentiae, in academia Lugduno-Batava, professoris, Lugduni Batavorum, Luchtmans, 1761.* – Az MTA KIK-beli és az amszterdami Egyetemi Könyvtárban levő példányt használtam. Az utóbbiba való betekintés lehetőségért köszönet Lesley Monfilsnek, a könyvtár munkatársának.

³⁵ Nyilván Szathmári juttatta el hozzá.

³⁶ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. október 19.

³⁷ BOD, *i. m.*, 84.

³⁸ Tevékenységükre lásd: Sytze van der VEEN, *De Leidse boekhandelaars Luchtmans: gedegen verlichting, 1683–1848*, Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman, 30(2008/1), 18–31.

³⁹ MARGÓCSY Dániel, *A Komáromi Csipkés Biblia Leidenben*, MKsz, 124(2008), 17.

⁴⁰ SEGESVÁRY Viktor, *A Ráday Könyvtár 18. századi története*, Hága, Mikes International, 2005, 42–43.

kapcsolatba került Johannes Luchtmansszal,⁴¹ amikor Teleki Sámuel számára könyveket kerestek vele, illetve vettek tőlük köteteket a főúr számára.⁴²

A Szathmári által vásárolt könyvekről készült számla⁴³ sajátos módon csak a katalógus tetszámait tartalmazza, azokat a könyvek mérete szerint csoportosítva. A tételek elé a holland írástól eltérő folyóírás alapján bizonyosan Szathmári írta be utólag az adott tételhez tartozó szerzők nevét, többnyire rövidítve. A tételek ezzel együtt sem lennének azonosíthatók, ha nem maradt volna fenn az aukció katalógusa, amely az egyes tételeket nagyrészt jól azonosíthatóan jelöli, de vannak benne olyanok is, amelyeknél csak a szerző, a kiadási hely, a kiadó és/vagy a kiadás éve szerepel, de a mű címe nem.⁴⁴

A számlán szereplő negyvenhárom tétel⁴⁵ nagyobbik része az ókori–kora középkori auktorokat (például Solinus, Caesar, Nepos, Curtius, Orosius, Eutropius, Hyginus, Plinius, Esopus) képviseli, némelyiküket több kötetrel is, de feltűnően sok művel szerepelnek a nem ókori–kora középkori történetírók és a segédtudományok, így a numizmatika körébe tartozó szerzők is. Az előbbiekre többek között Johannes Sleidanus, Olaus Magnus, Donato Gianotti és Macchiavelli, az utóbbiakra Cornelio Margarini és Edoardo Corsini, illetve Jean-Foy Vaillant egy-egy műve szolgál példaként, és megemlítenéd, hogy a megvásárolt művek között van Leibniz egy munkája is.

A vételt követő levelekből Szathmáriról megtudjuk, hogy a tételek között volt néhány olyan, amelyeket magának szánt, de olyanok is, melyeket Kendeffinek felajánlott átvételre, és olyanok is, amelyeket a két személy egymásnak adományozott. Szathmári a beszerzett főlíó kötetek közül kettőt,⁴⁶ a nyolcadrét alakúak közül pedig négyet⁴⁷ ajánlott fel megbízójának, mivel azoknak kötése nagyon szép, és nincs pénze a kiváltásukra.⁴⁸ Kendeffi viszont a könyvek közül Stephanus Byzantinus *De Urbibus* című művét (Amszterdam, 1678) ajánlotta fel Szathmárinak „a’ Juliusért”⁴⁹ „viszsa ajándékul”.⁵⁰

Az aukción történt vásárlás után a főúr Szathmárit újabb kötetek, így Arnold Heinrich Westerhof *Terentius-kiadásának*,⁵¹ a *Bibliothèque des sciences et des beaux-arts* című folyóiratnak⁵² és Johannes Georgius Graevius (Gräve) *Thesaurus Antiquitatum Romanarum* című monumentális művének⁵³ megvételére kérte.⁵⁴ Mivel mindhárom mű megvolt a Van

⁴¹ Fivére, Samuel 1780-ban elhunyt.

⁴² DEÉ NAGY, *i. m.*, 263–265.

⁴³ A számlát a Luchtman fivérek Szathmári nevére állították ki, és azt is feltüntették rajta, hogy a tételek a Van Oudendorp aukció anyagából származnak, illetve azt, hogy az összeget (30 gulden 14 stuiver 10 duit) a vásárló kifizette.

⁴⁴ A számlán szereplő tételek katalógusbeli megfelelőinek bemutatása és azonosítása meghaladná e közlemény kereteit, ezért arra más alkalommal keríték majd sort.

⁴⁵ Ebből negyvenegy a Luchtmanék által feltüntetett tételek száma, és ezekhez csatlakozik az a két tétel, amelyeket Bodoki vett Kendeffi számára.

⁴⁶ 147. tétel: Stephanus Byzantinus *De urbibus* című munkája (Amszterdam, 1678), 195. tétel: Julius Caesarnak a különböző háborúkról szóló munkáit tartalmazó kötet többek kommentárjaival (Frankfurt am Main, 1575). Vö. *Bibliotheca Oudendorpiana...*, *i. m.*, 6, 8.

⁴⁷ 248. tétel: Julius Caesar különböző háborúkról szóló munkáinak egy másik kiadása (Bázel, 1531), 268. tétel: Cornelius Nepos *De excellentibus viris ac imperatoribus* című munkája Georg Caspar Kirchmayer gondozásában (Wittenberg, 1665), 269. tétel: az előbbi mű egy másik kiadása Johann Heinrich Boeckler gondozásában (Strassburg, 1648), 600. tétel: Leibniz *Otium Hanoveranum sive Miscellanea* című munkája (Lipcse, 1718). Vö. *Bibliotheca Oudendorpiana...*, *i. m.*, 64, 76.

⁴⁸ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. október 19.

⁴⁹ A vásárolt könyvek között több tartalmazza Julius Caesar műveit, így ez a kötet nem azonosítható, de elképzelhető, hogy a 47. jegyzet elején említett két kötet valamelyikéről van szó.

⁵⁰ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. október 29.

⁵¹ Arnold Heinrich Westerhof (Westerhövius) *Terentius-kiadása* kétféle (negyed- és nyolcadrét) formátumban jelent meg Hágában 1726-ban.

⁵² Az újonnan napvilágot látott könyveket ismertető folyóirat Hágában jelent meg 1754 és 1778 között.

⁵³ 1694 és 1699 között jelent meg tizenkét kötetben az utrechti François Halma és a leideni Pieter van der Aa nyomdász-könyvkereskedők közös kiadásában.

⁵⁴ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. október 29.

Oudendorp-katalógusban,⁵⁵ Szathmári ezeket megvehette abból a könyvanyagból is. A későbbi levelezésben az első mű már nem bukkant fel újra, a folyóiratot Szathmári később megvette, a Graevius művel kapcsolatban pedig azt javasolta, hogy annak megvételét személyesen beszéljék meg, amikor Utrechtben találkoznak.⁵⁶ (Egy későbbi levélből az derül ki, hogy a mű megvolt neki, és a főúrral abban állapodtak meg, hogy mások tudta nélkül odaadja neki, de csak letétként, mert ő maga nem tudná nélkülözni.)⁵⁷

Szathmári nem csak a Van Oudendorp-aukción vett könyveket Kendeffi számára. 1761 októberében már birtokában volt Samuel Richardson *Pamelája*,⁵⁸ amelyet – mielőtt eljuttatja a főúrnak – igyekszik elolvasni, és szintén nála van „*Hayers*” műve,⁵⁹ amelyet szeretne megtartani, arra kérve megbízóját, hogy ennek fejében vegyen el az ő (Szathmári) könyvei közül,⁶⁰ vagy számítsa le az árát a Kendeffivel szemben fennálló tartozásából.⁶¹

Egy hónappal az előbbi könyvvásárlás után Szathmári újabb köteteket vett, amelyekről nem mellékelte ugyan a számlát, de részletesen felsorolta a szerzőket és a műveikért fizetett összegeket: „A könyvekről irhatom, hogy fizettem 65. Forintokat 6. Stifert.⁶² A’ *Cicerokért* oppgelder⁶³ és bé hozatásával edjűtt Kovasznai Uramnak⁶⁴ 35 Forintot 3 Stif. 2. dőjt.⁶⁵ a’ *Biblioth. de Sciens.* 14. For. 4 St. *Rapini* Poëm. 16. stif. *Dusae* 14. *Menagii* 7. Ezekre oppgelder 10. Stif. *Gelliusért* 8. For. 15. Stif. *Horatius* 3. for. 3 Stif. *Buchananus* és masok 9 Stif. *numero 183. in Duodecim.* 15. Stif. oppgel ezekre 9. Stifer. be hozás 2. Stifer.”⁶⁶

A könyveket elvben vehette volna a Van Oudendorp-aukcióból visszamaradt könyvekből is, de az itteni tételek és az említett aukció katalógusának összevetése azt mutatja, hogy a könyveket nem onnan szerezte be. A *Bibliothèque des Sciences* például az említett katalógusban csak két évfolyammal (1759–1760) szerepel, amiért Luchtmansék egy guldent és egy stuivert kértek,⁶⁷ ezek viszont nem lehetnek a Szathmári kimutatásában megadott összegért vett kötetek, mivel egyrészt nem logikus egy folyóiratból nem teljes sorozatot venni, másrészt egy hasonló folyóirat szűk másfél évtizedes időszakot felölelő sorozatának huszonhét kötetéért Luchtmansék kilenc guldent kértek.⁶⁸ Ezenkívül még két olyan momentum van, amely arra utal, hogy a vétel

⁵⁵ A Terentius-kötetből a katalógusban a negyedrészt kiadás szerepelt, a folyóiratból csak két évfolyamot (1759–1760) kínáltak eladásra, Graevius művéből viszont valamennyi kötetet. Vö. *Bibliotheca Oudendorpiana...*, i. m., 14 (424. tétel), 39 (437. tétel), 94 (1144. tétel).

⁵⁶ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. október 29. A levélíró ezt a levelet már Utrechtbe címezte, ekkor tehát a főúr már Hollandiában volt.

⁵⁷ „...ne communicálja a Meltosagos Urfi másokkal az Thesaurusoknak magához való váltatasokat, minthogy a’ nélkül éppen nem akarok el-lenni...” Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. november 20.

⁵⁸ A mű angolai megjelenése után a holland fordítás mellett hamar napvilágot látott a francia fordítás (*Pamela, ou La vertu recompensee*) is Hollandiában. Szathmári egy későbbi levélből kitűnik, hogy a műnek egy négykötetes kiadása volt nála. Ilyen kettő jelent meg (tizenkettődről alakban): mindkettő Amszterdamban, az egyik 1742–1743-ban, a másik 1744–1745-ben.

⁵⁹ Minden bizonnyal arról az 1757-ben Amszterdamban megjelent műről van szó, amely a Jean Nicolas Hubert Hayer francia katolikus (jezsuita) pap és David Renauld Boullier amszterdami francia református lelkész között a két felekezet hitének szkepticizmusáról folytatott vitát adta közre levélformában (*Le pyrrhonisme de l’église romaine, ou Lettres du. P.H.B.D.R.A.P. à mr. ***). A vitára lásd: Richard H. POPKIN, *The History of Scepticism from Erasmus to Spinoza*, Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press, 1979, 16–17.

⁶⁰ A Van Oudendorp-aukción maga számára vásárolt könyvek.

⁶¹ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. október 29. Tartozása abból adódott, hogy többször is kérte Kendeffit: Svájcban vegyen számára német nyelvű könyveket, mert azokból Hollandiában kevés van. Lásd: Szathmári 1761. május 4-i és 1761. július 7-i leveleit.

⁶² Holland forint, azaz gulden és váltópénze a stuiver. 1 gulden 20 stuivert ért.

⁶³ A könyvkereskedő jutaléka.

⁶⁴ Cicero műveit a szintén Leidenben tanuló Kovásznai Sándor vette meg Kendeffi számára. Kovásznai Sándor Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. november 11. Kendeffi család levéltára, Missiles.

⁶⁵ Duit, a stuiver váltópénze. 1 stuiver 8 duitöt ért, vagyis 1 gulden 160 duittel volt egyenértékű.

⁶⁶ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. november 20.

⁶⁷ *Bibliotheca Oudendorpiana...*, i. m., 94 (1144. tétel). Az MTA KIK-beli példányban ennél a tételnél nincs megadva az ár, az amszterdami példányban viszont igen.

⁶⁸ *Nouvelle Germanique*, ibid. [= Amsterdam], 1746–1759 avec la Table 26 tom. 14 vol. Vö. i. m., 94 (1143. tétel). Erre a tételre is az előbbi megjegyzés érvényes.

forrása egy másik aukció lehetett. A „Buchananus és mások” kitétel azt jelzi, hogy az adott tételnél egy katalógusban más szerzők művei is találhatóak, végül a „numero 183 in Duodecim” szintén egy aukciós katalógusbeli tételt sejtet és arra utal, hogy Kendeffinek is megvolt az a könyvjegyzék, amelyre Szathmári hivatkozik.

Ebben az időszakban valóban volt egy másik, szintén a Luchtmans fivérek által tartott aukció is: 1761. november 4-én zajlott két személy, Conradus Hollebeek (1737–1761) haamstedei lelkész és Tiberius Reitsma (mh. 1760) lelkészjelölt, és két, név szerint nem említett jogász után hátramaradt könyvek árusítása, melyeknek szintén napvilágot látott a katalógusa.⁶⁹ Ebben a Bibliothèque des Sciences valóban több évfolyammal és több kötetel szerepel,⁷⁰ amelyek valóban kerülhettek a Szathmári által megadott összegbe,⁷¹ Buchanan művét az adott tételnél tényleg több szerző műve is követi,⁷² ezenkívül a tizenkettedrét formátumú könyvek között valóban van 183. számú tétel, melynél az első kötet Agrippa egyik műve, és mögötte több más szerző műve is sorakozik.⁷³ Egy későbbi levelében maga Szathmári erősítette meg közvetve, hogy ezt a katalógust használta: „...kivált a mostani auctioban nem tudom a Mlgos Urfinak igertem-é a Buchananust és a többit in 12mo, ugy az Agrippát és a többit.”⁷⁴

A Szathmári által említett szerzők mindegyike megtalálható az előbbi katalógusban, de mivel az általam használt példány csak elvétele tartalmaz árat, a művek nem azonosíthatók biztonsággal. Kontrollként használhatók viszont az említett szerzők műveinek árai a Van Oudendorp-katalógusban, de ott egyik tétel ára sem egyezett a Szathmári által megadottakkal, ami szintén azt mutatja, hogy Szathmári az említett műveket nem a Van Oudendorp-aukció (el nem kelt) anyagából vásárolta.

Szathmáritól arról is értesülünk, hogy Kendeffi a Leidenben vásárolt könyveket nem vitte magával Párizsba, hanem még odaindulása előtt kívánta hazaküldetni.⁷⁵ 1761 decemberében Szathmári a köteteket két csomagba rendezte, és levelével együtt átküldte a főúrnak Utrechtbe. Megvallja, nem emlékszik már pontosan arra, mely könyvekről írta meg a főúrnak, hogy átengedi neki az „elsőbb vásárlásban”, vagyis a Van Oudendorp-aukción vett kötetek közül, ezért reméli: az általa megjelölt könyveket küldi át, és azt sem tudja felidézni: felajánlotta-e neki az előbb említett, Buchanan és Agrippa művével kezdődő tételeket a második vétel anyagából és egy eddig nem említett, maga számára vett Plautus-kötetet.⁷⁶ Végül közölte: az a terve, hogy a nála maradt pénzből az aukción meghirdetett könyvekből vásárol még.⁷⁷

Ezt követően a főúr egy jegyzéket küldött Szathmárinak – a szövegösszefüggésből kikövetkeztethetően – azon könyvekről, amelyeket bár Szathmári átengedett neki, mégsem küldött át Utrechtbe. A felek ennek kapcsán egy félreértést is tisztáztak: Szathmári a Van Oudendorp-

⁶⁹ *Catalogus duarum bibliothecarum libros theologicos, philologicos, auctores, Gr. et Lat. antiquar. et miscellaneos, continentium en fraaye Nederduytsche boeken, quarum prima usus fuit Vir Plurimum Reverendus Conradus Hollebeek, dum in vivis erat Verbi Divini Minister in pago Haamstede. Alteram collegit Vir Reverendus Tiberius Reitsma, dum vivebat S.S. Ministerii Candidatus [...], Lugduni Batavorum, Luchtmans, 1761.* – Az amszterdami Egyetemi Könyvtárban levő példányt használtam. A betekintés lehetőségéért köszönet Lesley Monfilsnek, a könyvtár munkatársának.

⁷⁰ *Bibliothèque des Sciences en des beaux Arts 1754–60*, 14 voll. manque tom. 13. Jann–Juill 1760. Vö. *i. m.*, 39 (445. tétel).

⁷¹ A katalógus csak elvétele tartalmaz árat. A korábban említett *Nouvelle Germanique* című folyóirat árához képest, ami régebbi kötetekre vonatkozott, a *Bibliothèque des Sciences* évfolyamai azonos kötetszám mellett – újabb kiadványok lévén – valóban kerülhettek magasabb összegbe.

⁷² *Buchananus Poemata. Pontani Poemata. J. Zevecotii Poemata. H. Drudonis Practica artis amandi.* Vö. *i. m.*, 115 (178. tétel).

⁷³ *Agrippa De vanitate Scientiarum. M. Palingenii Zodiacus Vitae. Mori Utopia, Gerhardi Meditationes Sacrae. J. B. Schuppius de Opinione. J. Owenii Epigrammata. J. Reusneri Aenigmatographia.* Vö. *i. m.*, 115 (183. tétel).

⁷⁴ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. december 3.

⁷⁵ És nyilván így tett az Utrechtben vásárolt könyvekkel is, hiszen nehezen képzelhető el, hogy ott ő maga ne vett volna könyveket. Amszterdamban adatolhatóan szerzett be könyveket, mivel fennmaradt két amszterdami kereskedő hozzá írt levele, amelyben könyvek Utrechtbe szállítása ügyében keresik meg. Amszterdam, 1761. december 17. Kendeffi család levéltára, Missiles.

⁷⁶ A második aukción a maga számára pénzhiány miatt csak ezt a kötetet tudta megvenni. Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. december 12.

⁷⁷ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. december 3. A levél borítékjára Szathmári ráírta, hogy két csomagot küldött vele.

aukción vett Curtius⁷⁸ és a Vellejus-kötetet⁷⁹ – bár továbbította – nem engedte át Kendeffinek, mert saját öccsének szánta, remélve, hogy azokat a főúr saját könyveivel együtt eljuttatja Erdélybe. A két kötetet annak fényében küldte öccsének, hogy Kendeffi az előbb említett Plautus-kötetet és Leibniz korábban említett munkáját magának kívánta.⁸⁰ A Plautust átengedi a főúrnak, és arra kéri: azt számolják el a könyvek vásárlására nála maradt összeg terhére, megígérve, hogy a művet Richardson *Pamelájának* harmadik és negyedik kötetével együtt még átküldi Utrechtbe.⁸¹

Kendeffi elutazása után Szathmári adatolhatóan még egy aukción vett könyvet a főúr számára. 1762. március 9-én szintén a Luchtmans fivérek rendezték Pieter van Musschenbroek (1692–1761), a leideni egyetem hírneves matematika–fizika professzora könyvtárának aukcióját, melyen Szathmári jogi disputációk gyűjteményét szerezte meg megbízójának.⁸²

A Szathmári által vásárolt kötetek nagyobbik része nyilvánvalóan a főúr könyvtárába került. A megszorítás az egymás közti cserék, felajánlások, a Szathmári öccsének szánt könyvek miatt szükséges és indokolt is, mivel egyrészt a levelezés nem teljes, másrészt a főúr válaszait sem ismerjük Szathmári minden felvetésére, így néhány mű sorsát bizonytalannak kell tekintenünk, illetve Szathmári egykori könyvtárának rekonstrukciójánál is figyelembe veendő.

Az említett művek leszámítása után a bizonyosan Kendeffi könyvtárába került művek megerősítik a halálára írt nekrológ azon jellemzését, miszerint a görög és latin auktorok képezték érdeklődésének súlypontjait, de arról is tanúskodnak, hogy ezenkívül érdeklődött a neolatin költészet (Dousa, Buchanan, Rapin, Ménage), a történettudomány és segédtudományai (például a numizmatika), a korabeli könyvrecenzáló folyóiratok (*Bibliothèque des sciences en des beaux arts*), a korabeli filozófusok (Leibniz) művei és vallásfilozófiai kérdések (Hayer–Boullion-vita), sőt a korabeli szépirodalom (*Pamela*) iránt is.

Az erdélyi főúr könyvtárának alapját nyilvánvalóan a korábban Svájcban, majd Hollandiában és (a bizonyosan Párizsban is) beszerzett könyvek képezték, és ezt gyarapíthatták a Jakó által említett, később Bécsben vásárolt kötetek. Ezekre és a könyvtárra sajnos nem tért ki bővebben, így nem tudni, hogy annak állománya (vagy annak egy része) hova került (ha került egyáltalán).⁸³ Szathmári levelei és a Luchtmans fivérek számlája bő kétszázötven évvel a vételt követően Kendeffi Elek egykori könyvtárának állományába engednek bepillantást, jól szemléltetve a 18. század második felének külföldi könyvbeszerzési gyakorlatát, egyúttal rávilágítva arra, hogy a korabeli aukciós katalógusok haszonnal forgathatók korabeli könyvjegyzékek tételeinek azonosításánál.

⁷⁸ A kötet nem azonosítható, mivel a szerzőtől a számla szerint több (egy nyolcadrét és két tizenkettedrét formátumú) művet vásároltak. Vö. Luchtmans-számla, nyolcadrét könyvek: 289. tétel, tizenkettedrét könyvek: 59. és 60. tételek; *Bibliotheca Oudendorpiana...*, i. m., 65, 104.

⁷⁹ *C. Velleii Paterculii quae supersunt. Nicolaus Heinsius Dan. F. recensuit, et castigationum libelli addidit.* Amstelodami, Elzevier, 1678. (Katalógusbeli leírása: Vellejus Paterculus N. Heinsii, apud Elsevier 1678). Vö. i. m., 104 (61. tétel)

⁸⁰ Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1761. december 12.

⁸¹ *Uo.* A műről Szathmári egy korábbi, 1761. október 29-i levelében esik szó először. A fennmaradt levelekből nem derül ki, hogy az első két kötetet mikor juttatta el a főúrhoz.

⁸² Szathmári Pap Mihály Kendeffi Eleknek. Leiden, 1762. április 25. A disputációk pontosan nem azonosíthatók, mert ezeket az aukciós katalógusokban nem vették fel egyenként, hanem csak összefoglaló névvel illették (pl. *disputationes variae*). A fenti aukció katalógusában sincs ez másként: csak csomagokat említenek, amelyek orációkat, teológiai, jogi, orvosi stb. disputációkat tartalmaznak. Vö. *Bibliotheca Musschenbroekiana, sive Catalogus librorum Viri Celeberrimi Petri van Musschenbroek, dum vivebat A. L. M. Philosophiae et Medicinae Doctoris, Philosophiae Et Matheseos In Academia Lugduno-Batava Professoris [...]*, Lugduni Batavorum, Luchtmans, 1762, 76.

⁸³ Az őraljaboldogfalvi Kendeffi-kastély egy 19. századi leírásában még megemlíti „a ritka és fényes kötésű művekben gazdag könyvtárat” mint a kastély egyik ékességét, a kastély eredeti berendezéséből viszont mára csak néhány bútordarab maradt meg (vö. SIDÓ Zsuzsa, *Az őraljaboldogfalvi Kendeffy-kastély 18–19. századi építéstörténete = Liber discipulorum: Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület–Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2011, 319, 321). Annyi bizonyos, hogy a Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár állományában, amelynek kapcsán Jakó a főúr könyvtárát említette, ma nem található kötetek az egykori könyvtárból (Róth András Lajos szíves közlése). Kolozsvári könyvtárakban sem található olyan kötet, amely az erdélyi főúr könyvtárából származik. Vö. HAJÓS József, *Barangolás kolozsvári könyvtárakban*, Bukarest, Kriterion, 1999.